

Bir Mekânsal Ayırışma Örneği: Favela ve Gecekondu'lara Sosyolojik Bakış

Merve ÇELİK GÖNÜLTAŞ¹⁹, Yasin Can GÖNÜLTAŞ²⁰

Öz

Araştırma Makalesi

1945’li yıllardan 1960’lı yıllara kadar gecekondu genellikle, yoksul ailelerin “masum” barınma ihtiyaçlarını, kendi düşük gelir düzeyiyle karşılamaya yarayan ve hızlıca bir gecede kondurulan bir yapı olarak nitelendirilmektedir. 1960’lı yıllardan sonraki dönemde hızla artan şehirlere göç olgusu, hemşehricilik bilinciyle de konut açığına çözüm pratiği olarak gecekondu yerleşkelerinin sayısını artırmıştır. Kentleşme olgusu bu aşamada bütüncüllükten farklı olarak heterojen bir yapı şeklinde seyretmiş ve büyük şehirlerde yoksulluk alanlarına dönüşmüştür. Türkiye’de gecekondu, Brezilya’da ise favela olarak adlandırılan mekânsal olarak ayrılmış yerleşkelerin ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan incelenmesi; yoksulluk alanlarının neden ve nasıl ortaya çıktığını, nasıl gelişim gösterdiğini anlamak açısından önemlidir. Bu amaçla çalışma kapsamında mekânsal ayırışma kavramının açıklanmasının ardından Türkiye’deki gecekondu kültürü ile Brezilya’daki fevala kültürünün incelenmesi sağlanmıştır.

Anahtar Kavramlar: Gecekondu, Favela, Mekânsal Ayırışma, Kentsel Alan, Yoksulluk Alanları

An Example of Urban Segregation: Sociological Perspective on Favelas and Slums

Abstract

Research Paper

A Gecekondu generally used to be defined, from 1945s to 1960s, as a structure meeting the “innocent” need for shelter of poor families with their low income level and built overnight quickly. The phenomenon of migration to towns gathering pace after 1960s increased the number of slums as a practical solution to housing deficit with the conscious of citizenship. The phenomenon of urbanization continued in that period heterogeneously differently from holism, and turned into areas of poverty in large towns. An economic, cultural and social review of the premises spatially differentiating as the slums in Turkey from the favelas in Brazil is important in understanding why and how the areas of poverty originated, and how they developed. For this purpose, in the study, after describing the concept of spatial differentiation, the culture of slums in Turkey and the culture of favelas in Brazil are reviewed.

Keywords: Slum, Favelas, Urban Segregation, Urban Area, Areas of Poverty

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 26.11.2021

Kabul tarihi / Accepted 06.12.2021

¹⁹ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, mervecelik@mu.edu.tr, ORCID : 0000-0003-3914-6210

²⁰ Kırıkkale Üniversitesi, gönultascan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2267-0465

Giriş

Dünyadaki çoğu ülke; neoliberal politikalar, küresel ekonomik sistem, zorunlu göç ve içinde bulunduğu yoksullaşma etrafında kentleşme süreçleri geçirmiştir. Özellikle 1980’li yıllardan sonra sermayenin kentsel mekânlara doğru hızla akması, serbest piyasa ekonomisi anlayışı ve kentlerin hem ekonomik hem de sosyal anlamda cazibe merkezleri olması, kırsal nüfusun kentlere hareketliliğini beraberinde getirmiştir. Bu durum birbirinden farklı insanların yaşadığı ortak bir yerli kültürün olmadığı ve heterojen bir yapıya sahip kentleri ortaya çıkarmıştır. Toplumsal anlamda “kentli ve köylü” ayrımının yapıldığı sosyal ayrışmanın yanı sıra düşük gelir grubundaki insanların konut ihtiyacını çözmek adına toplu olarak yaşadıkları mekânlar da ortaya çıkmıştır. Nihayetinde ekonomik ve kültürel olarak kentin farklı yerlerinde insanlar kendi standartlarına uygun olarak kümelenmeye başlamıştır. Dolayısıyla hem mekânsal hem de sosyal anlamda ayrışma ortaya çıkmıştır.

Kentleşme süreçleri, genel anlamda tarımsal nüfusun fazla olduğu kırsal kesimden kentsel alanlara doğru göç hareketlerinin etkisiyle çeşitli sınıflar ortaya çıkarmıştır. İş bulma, ekonomik koşulları iyileştirme, eğitim, hizmet veya kişilere özgü ihtiyaçlar nedeniyle kentlere gelen kesimler kent içerisindeki ekonomik dengeyi değiştirmiştir. Üstelik, gelen nüfusun konut ihtiyaçlarını karşılamaları da kentin ekonomik koşullarından dolayı çok zor bir hal almıştır. Düşük ücretlerle çalışan alt gelir grubu genel olarak bu krizi aşabilmek adına boş arazilere ihtiyacı olan konutları inşa etmek durumunda kalmıştır. Bu durum, yetersiz altyapı ve hizmetlerinin olduğu, kendi içine kapalı ve kentin diğer bölgelerinden ayrılmış “çöküntü alanları”nı ortaya çıkarmıştır.

Dünyadaki hemen hemen tüm ülkelerde mevcut olan bu çöküntü alanları, sosyal ve ekonomik açıdan ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Söz konusu alanlar, genel olarak alt gelir grubunda yer alan bireylerin içerisinde bulunduğu ve her ülkede farklı olarak adlandırılmış yoksulluk yuvalarını ifade etmektedir. Bu çalışmayla Türkiye’de “Gecekondu”, Brezilya’da ise “Favela” olarak adlandırılan bu alanların detaylı olarak incelenmesi amaçlanmaktadır.

1. Mekânsal Ayrışma Kavramı

Bir yerleşme biçimi olarak kentler; antik çağlara kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Toplumsal ve ekonomik bir oluşum olan kent, insanların doğa ile olan yerleşme biçimi tarzındaki ilişkilerinde daha önceki yerleşme biçimlerinden kesin çizgilerle ayrılmış yeni ve ileri bir aşama olarak nitelendirilmektedir (Özer, 2011: 331). Ayrıca kent, farklılıkları barındıran özgür mekanlar olarak da belirtilebilir. Farklı kimliklere, tabakalara, mesleklere, sınıflara ve sair ayrışmalara kendi bünyesinde yer veren kentte ayrışma da şüphesiz kaçınılmaz olmuştur. Bu anlamda ayrışma kimi zaman kendini sosyo-ekonomik yapıdaki farklılaşmayla kimi zamanda da politik konularla göstermiştir. Mekansal ayrışma öncelikli olarak mekânsal bölünme ile gerçekleşmiştir. Bu durum kentleşme sürecinde daha da hızlanmış ve kültürel farklılaşmalara da yol açmıştır (Alver, 2007: 52-54). Özellikle Sanayileşme

sonrası ortaya çıkan barınma ihtiyacı, yerleşilen bölgelerin zamanla büyümesine ve yeni gelişme alanlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kentleşme ve artan nüfus karşısında yerleşim ve iş alanlarının farklılaşması, kentin parçalı ve çoklu bir yapıya sahip olmasını beraberinde getirmektedir (Bayraktutan v.d., 2016: 1670).

Kentleşme süreci genel anlamda bütüncül bir yapıdan daha çok; farklılıklara sahip, heterojen bir nitelikte gelişmektedir. Kent olgusu ortak bir kültürün ürünü olmadığı gibi bünyesinde mekânsal eşitsizliğin yanında, sosyo-ekonomik eşitsizliği de barındırmaktadır. Bıçkıcı (2006)'ya göre "mekânsal ayrışma" kentteki topluluğun bir kısmının, çeşitli dezavantajlar taşımasından dolayı (işsizlik, yoksulluk, düşük eğitim düzeyi, kamu hizmetlerine erişimde aksaklıklar yaşama gibi...) kentin nispeten varlıklı ya da sosyal durum açısından orta seviyede konumlanan gruplardan ayrılmaları; yoksulluk ve dezavantajlı konumda yer almaları nedeniyle benzer mekânlarda toplanmaları; genellikle farklı kesimlere kapalı duygu ve davranışlar benimsemeleri dolayısıyla, yoksulluktan çıkış için gerekli olan imkânlardan yoksunluk durumunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, toplumsal kaynaklara erişimde yaşanan zorluklar, yoksul kimselerin hem sosyal hem mekan bakımından dışlanarak, ötekileştirilmeleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Sonuç olarak, 'mekânsal ayrışma' durumu, sosyo-ekonomik bir olgunun mekândaki tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır (s. 481). Alver'in (2007) de belirttiği gibi, toplumsal yapı içerisinde meydana gelen her türlü ayrışma ve farklılaşma, mekânsal ayrışma için de bir gösterge olmuş ve bu; politik, ekonomik ve sosyal argümanlarla birlikte ele alınabilmektedir. Harvey (2002) mekânsal farklılaşmanın, toplumsal farklılaşma ve sınıflar arası ilişkilerin sürekli bir biçimde yeniden üretilip sürdürüldüğü bir zaman dilimi içerisinde, araç olarak nitelendirilebileceğini; bunun, basit bir şekilde toplumsal ilişkilerin temelindeki problem olarak açıklanamayacağını ifade etmektedir (s. 170). Mekânsal ayrışma ve toplumsal yapı arasında mevcut olan ilişki bir neden-sonuç ilişkisinden ziyade, karşılıklı olarak etkileşim halinde değişen ve dönüşen aynı zamanda da destekleyen bir iletişim içerisinde meydana gelmektedir (Marmasan, 2014: 223).

Mekânsal ayrışmanın toplumsal yapıyla olan ilişkisi ve sektörel anlamda yukarıda bahsi geçen tercihler, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin artmasına ve bunun da kentsel mekâna yansımalarına neden olmaktadır. Zengin ile yoksullar arasındaki fiziki ve sosyal mesafe de bunun bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayi öncesi geleneksel toplumlarda kent yerleşimi din, etnisite, kabile, kan bağı, meslek ilişkileriyle ortaya çıkan mekânsal ve toplumsal ayrışma üzerine kuruluyken, özellikle 19. Yüzyıldan sonra kapitalist anlayışın artması ve küreselleşmeyle gelinen noktada ayrışma biçimini gelir, rant, arsa değeri, sınıf, ırk, kültürel sermaye gibi dinamikler oluşturmuştur. Eskiden zenginliği ve yoksulluğu ortak alanda buluşturan bir niteliğe sahip olan kentler; kapitalizmin "eşitsizlik" anlayışıyla hareket etmesiyle birlikte bu kesimlerin ilişkisiz, birbirini dışladığı, görmezden geldiği yeni yerleşim birimlerine dönüşmüştür. Kentlerdeki söz konusu mekânsal ayrışma; kentsel kutuplaşma veya gelir yönünden toplumsal sınıflaşmaya yol açarken diğer yandan da

söz konusu sınıflar arasındaki hiyerarşi ve güç temelindeki çatışmaları ve eşitsiz ilişkileri de artırmaktadır (İçli, 2013: 251).

2. Çöküntü Alanları ve Gecekondu

Gelir dağılımında ortaya çıkan eşitsizlik durumunun bir sonucu olarak düşük gelir grubu içerisinde yer alan bireyler büyük kentlerde, kent çevresindeki boş arazilere veya kullanım yoğunluğunu kaybetmeye yakın olan bölgelere yerleşerek yoksulluk alanlarını ortaya çıkarmakta ve mekânsal ayrışma da bu noktada başlamaktadır (Bayraktutan v.d., 2016: 1677). Çöküntü alanı kavramı da söz konusu bölgelere tapusuz bir şekilde mülkiyetin ihlali yoluyla yerleşen insanların yaşadığı düşük nitelikli veya gayri resmi yollarla edinilmiş konutların yer aldığı yerleşim yerlerini ifade etmektedir. Çöküntü alanlarının yapısı ve özellikleri, içerisinde bulunmuş olduğu ekonomiye, toplumsal yapıya ve coğrafyaya göre değişiklik göstermektedir. Bu nedenle bazen yerleşim alanının özellikleri öne çıkarılarak bazen de yerleşim birimlerinde kullanılan malzemeye eşleştirilerek farklı biçimlerde adlandırılmaktadır. Örneğin Türkiye’de *gecekondu*, İspanya’da *baraka*, Mısır’da *aşwa’iyat*, Brezilya’da *favela*, Almanya’da *Elendsviertel*, Malezya’da *kampungs*, Afrika’da *mabanda*, Rusya’da *Truschobi*, Fas’da *brarek*, Lübnan’da *tanake* gibi isimlerdir (Töre ve Çağlayan, 2018: 84).

Literatür içerisinde “yoksulluk alanları” veya “çöküntü alanları” olarak belirtilen ve alt gelir düzeyindeki insanların yaşadığı ve bu gelir grubuna uygun konutların bulunduğu mahallelerden biri gecekondu mahallesidir. Gecekondu sözlük anlamıyla “izinsiz olarak hemen bir gecede çatılıverilen yapı” şeklinde tanımlanmaktadır. Geniş ifadeyle ise; imar ve yapı işlerini düzenleyen ve mevzuat ile genel hükümlere bakılmaksızın kendisine ait olmayan arazi veya arsalar üzerinde sahibinin rızası alınmaksızın yapılan izinsiz yapılardır. Bu tarife uygun olarak aşağıdaki nitelikleri taşıyan konutlar gecekondu olarak kabul edilmektedir (İsbir, 1991: 80):

- Bina, imar ve yapı işlerini düzenleyen mevzuatlara bağlı kalınmadan yapılmış olmalıdır.
- Bina, mülkiyeti kendisine ait olmayan arazi ve arsalar üzerinde yapılmış olmalıdır.
- Bina, mülkiyeti başkasına ait olan arazi ve arsalar üzerinde sahibinin rızası olmadan ve izinsiz bir şekilde yapılmış olmalıdır.

Genelde çöküntü alanları özelde ise gecekondu alanlarının, esas itibariyle kentsel mekan ilişkileri ve kentlerin kapitalizm yoluyla geçirmiş oldukları dönüşüm ile ortaya çıktığı söylenebilir. Sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan acımasız kapitalizm anlayışının kentsel mekan üzerine etkisi ilk olarak, İngiltere’de o dönemde fabrikalarda çalışan işçilerin kullanmakta olduğu konutlarda görülmüştür. Bu konutlar genellikle sağlıksız ve bakımsız aynı zamanda şehir planlama ilkelerine de uymayan nitelikte olmuştur. Kapitalizm yoluyla kırdan kente göç edenler için daha

da derinleşen barınma sorunu, gecekondularla çözülmeye çalışılmış ve gecekonduların yapım süreci hızlanmıştır (Ayten ve Ayten, 2017: 934-935).

Sanayileşme sürecinin kentlerdeki konut sorununa yönelik çözümü olarak ortaya çıkan gecekondular, şehirlere göç edenlerin kendi kendilerine buldukları bir yöntem niteliğinde olmuştur. Konut arzının sağlıklı bir biçimde karşılanamaması neticesinde genel bir yapılaşma haline gelen gecekondulara yönelik olarak hükümetlerin de zorunlu müsaadesi kaçınılmaz bir hal almıştır.

1. Dünya Savaşı'ndaki kentlerin tahribatı, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra da ortaya çıkan kentsel çöküntü tablosu ayrıca bu süreçlerde hükümetlerin gecekondulara olan müsaadesi, yöneticileri çözüm arayışına yöneltmiştir. Ayrıca savaş sonrası dönemde ortaya çıkan gelir dağılımındaki bozulmalar, kentlerdeki mekânsal ayrışmaların keskinleşmesine neden olmuştur. Bahsi geçen çözüm arayışları neticesinde kent planlarının önemi artmış, kentsel dönüşüm konuları gündeme gelmiş ve ABD, İngiltere, Almanya ve Fransa gibi ülkelerde bilinçli çalışmalar başlamıştır. Örneğin ABD, "New Heaven" kentini yenilemek için, İngiltere Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan kaçak yapılarla inşa edilmiş işçi kentlerini yaşanabilir kentlere dönüştürmek; Almanya ise II. Dünya Savaşı'nda Hitler'in izini silmek amacıyla kentsel dönüşüm projeleri oluşturmuşlardır. Ancak yoğun kapitalizm ve ekonomik koşullar gecekonduların faaliyetlerine engel olamamıştır (Seydioğulları, 2016: 53).

Modernleşme açısından da değerlendirilecek olursa, kırsal nüfusun gelişmiş büyük şehirlere göç etmesiyle birlikte özellikle giyim, konut v.b. gibi kente özgü görünümünün yanı sıra kişilerarası iletişim, ilişkiler, tutum, davranış ve değer yargıları da farklılık kazanmaktadır. Göç etmiş olan kırsal nüfusun temel ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli alt yapı olanaklarının ve yeterli yatırımların sağlanamaması neticesinde sağlıklı bir şehirleşme mümkün olmamaktadır. Söz konusu durumun tezahür ettiği alanlar da gecekonduların mahalleleri ve yoksulluk yuvaları şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Gökçe, 1976: 9).

Gecekondular ilk başlarda kentleşme şekilleri bakımından iş olanaklarına yakın, kentin merkezinde olmayan ancak kente bazı sokak ya da caddelerle tutulmuş olan yoksul kesimlerin yerleştiği mahalleler olarak ortaya çıkmışlardır. Ancak belirli bir süre sonra kentleşmenin artması ve gelişmesi nedeniyle şehrin merkezinde kalmışlardır. Bu durum çirkin ve kent estetiğini bozan bir görüntüye sebep olmuştur. Gecekonduların bölgelerinin önemli bir özelliği de kentli olmayanları kentlileştirirken, kentin gelişme sürecinde ortaya çıkabilecek toplumsal, mekânsal ve ekonomik zararların da emilmesini sağlayan tampon bölge olmasıdır (Beşirli v.d., 2016: 37).

Gecekondular ile yoksulluk yuvalarını mekânsal ayrışma panoramasında ele aldığımızda; esasında köken itibarıyla bu iki olgu farklılaşmaktadır. Az katlı, müstakil yapılar olan gecekondularda genellikle kırsal alandan gelen insanların sürekli bir biçimde yaşama niyeti varken, eski çok katlı apartman şeklinde olan yoksulluk yuvalarında kentli kesimin ekonomik şartlarını iyileştirdiği takdirde buraları terk etmek niyeti bulunmaktadır (Keleş, 2004). Ancak son zamanlarda Bıçkıcı (2006)'nın da değindiği gibi bu iki alan arasında ideal bir tip olarak yerleşen

farklılıklar, gecekonduya ortaya çıkan değişimlerle birlikte göreceli bir hal almaya ve azalmaya başlamaktadır. Kentin hızla büyümesi neticesinde, gecekondu bölgeleri, birkaç yıl içinde kent merkezinin sınırları içine dahil olmaya başlamıştır. Başlangıçta kırdan gelenlerin yaşadığı alanlar olarak bilinen gecekondu, zaman içerisinde, sadece kırdan değil farklı kentlerden de gelen göçleri karşılayan, ekonomik anlamda yetersiz olan insanların yaşamasını sağlayabilecek ucuz yapılar haline almıştır. İşsizlik, iflas, emeklilik, boşanma gibi sebeplerle ekonomik bağımsızlıktan yoksun veya alt gelir grubunda yaşayan insanların konut talebini gerçekleştiren önemli yapılara dönüşmüştür. Nihayetinde ise, gecekondu ile yoksulluk yuvaları arasındaki fark azalmakta ve her iki grubunda ortak paydası “kentsel yoksul” olmak şeklinde birleşmektedir (s. 487).

Gecekondu kavramı çeşitli ülkelerdeki çöküntü alanlarıyla benzerlik gösterse de Türkiye’ye özgü geçici bir çözüm politikası niteliğinde olmuştur. Bunun en önemli nedeni kentlerin, zaman içerisinde kırdan göçle birlikte demografik açıdan yoğunluk kazanması ve konut arzının azlığıdır. Tüm bunların ayrıntılı olarak incelenmesi, konut tarihimiz açısından mekânsal ayrışmanın projeksiyonunu da anlamımıza katkı sağlayacaktır.

3. Türkiye’de Gecekondu

Türkiye’de gecekonduların ortaya çıkışı 1945’li yıllara kadar uzanmaktadır. Bu tarihlerden itibaren yapımı başlayan gecekondu ve buralardaki yaşayış biçimi o dönemlerde geçici olarak nitelendirilmiş fakat zaman içerisinde bunların kalıcı oldukları anlaşılmıştır (Kıray, 1972: 562). İlk göç dalgası, fazla bir serveti bulunmayan yoksul kesimden oluşmaktadır. Ancak onların şansı şehre ilk gelmenin avantajını yakalayabilmelerinden kaynaklanmaktadır. 1960 ve 70’lerde gelenler ise ilk defa taşınmanın maliyetini karşılayabilecek durumda olanları kapsamaktadır. Söz konusu göç edenler daha önce yerleşenlerin de desteğiyle bir gecede tek katlı derme çatma evler inşa etmişlerdir. 1970’lerde gecekondulaşma en üst seviyeye tırmanmıştır. Türkiye’de çok partili hayata geçişle birlikte popülist politikaların izlenmesi gecekonduların oy potansiyeli olarak görülmesine zemin hazırlamış, bu durum tapu vaadi ve altyapı hizmetleri şeklinde kendini göstermiştir. Gecekonduların kalıcı olabilmesinin hukuksal zeminini ise 1966 yılında çıkartılan 775 sayılı Gecekondu Yasası oluşturmuştur (Adaman ve Keyder, 2006: 19-20). Gecekondu genellikle, tarım dışı üretimde çalışan işgücünün barındığı yerler olarak tercih edilmiştir. Ancak çalışma düzeni çerçevesinde iş bölümünün artması ve uzmanlaşmanın yayılması; iş alanlarındaki üretim, dağıtım yöntemlerinin farklı mekânları kapsamasına neden olmuştur. Bu durum şehirlerdeki konut talebini ve yerleşme alanı tercihini birçok yönden farklılaştırmıştır (Kıray, 1972: 562).

Öte yandan kentlerde imar planlarına uygun olarak yapılan binaların maliyeti de sürekli bir artış içerisine girmiş ve bu nedenle şehir dışından göç edenler için iki alternatif yol ortaya çıkmıştır. Birincisi, iş merkezlerine yakın yerlerde kiralık konutlarda kısa ve geçici süreyle oturmak ve sonrasında da şehrin kenar semtlerindeki bir gecekondu mahallesine taşınmak, ikincisi ise direkt olarak

gecekondu yapmak, satın almak veya kiralamaktır. Bu iki seçenek arasındaki tercih genellikle şehirdeki iş imkânlarına göre yapılmıştır. İşleri kolaylaştıran unsur ise göç edenlerin varsa şehirdeki akrabaları veya hemşehrileri olmuştur. Dolayısıyla gecekonducular hem işgücünün konut sorununu çözmeye önemli bir etken olmuş hem de şehirlerin o bölgelerinde sosyo-ekonomik bir altyapı oluşturmuştur (İsbir, 1991: 82).

1945’li yıllardan 1960’lı yıllara kadar gecekondu genellikle, yoksul ailelerin “masum” barınma ihtiyaçlarını, kendi düşük gelir düzeyiyle karşılamaya yarayan ve hızlıca bir gecede kondurulan yapı olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde gecekonducuların kiralandığı sıkça görülen bir durum değildir (Keleş, 2004: 572). Türkiye’nin sanayileşmesi döneminde ekonomik alanda önemli bir görev üstlenmiş olan gecekondu alanları, eğitimsiz ve örgütsüz bir yapıya sahip olarak uyumlu ve ucuz işgücünün de mekânı olmuştur. İthal ikameci modelin benimsendiği 1960’lar gecekondu sakinleri açısından önemli tarihlerdir. Çünkü, kentle bütünleşebilmek amacıyla kentli gibi tüketim talebi geliştirebilen bir gecekondu nüfusu oluşmuştur. Ortaya çıkan arz boşluklarında da kendisi üretim yapıp söz konusu boşlukları doldurmuş olup, bu sayede iç pazardaki talebin düşmesine de engel olmuştur. Bu dönemde gecekondu sakinlerinin temel karakteristiği, genellikle hemşehrilik ilişkilerine düşkün, yardımlaşma duygusu yüksek, girişimci ruhuna ve para kazanma isteğine sahip yapıda olmalarıdır. Kollektif bilincin üst düzeyde yaşandığı gecekondu mahallelerinde polis tehdidinden arta kalan sürede elbirliğiyle gecekonducular güzelleştirilip, genişletilmiştir. 1960-70’li dönemler arasında gecekonducuların kiraya verilme durumlarının yaşandığı bilinmektedir (Peker, vd.,: 1997: 6; Şenyapılı, 1998, Aktaran: Bayraktar, 2006: 119). 1980’lerde ise kentte hızla artan nüfus ve kent merkezlerine olan talebin yoğunlaşması orta sınıfın kente yakın civarlardaki alanları yerleşim yeri olarak benimsemesini ve beraberinde gecekondu alanlarının aniden değer kazanmasını meydana getirmiştir. Bu durum da orta sınıfın yerleşim alanı ile gecekondu bölgelerinin yan yana bulunması sonucunu ortaya çıkarmış ve ardından gecekondu olgusu ticari bir görüntü almaya başlamıştır. 1980’lerin başında bu alanlarda dönüşüm söz konusu olmuş ve “gecekondu sahipleri” ile “gecekondu kiracıları” ayrımı ortaya çıkmaya başlamıştır (Adaman ve Keyder, 2006: 21). 1980 dönemiyle birlikte ithal ikamesine dayanan sanayileşme modelinin yerini dışa dönük yeni dengeler almıştır. Bu dönüşüm ise 1980 sonrası ortaya çıkan yeni yoksulluğun anlaşılabilirliği açısından önem taşımaktadır.

1980 sonrasında kentleşmeye yönelik bütün faktörlere ek olarak, güvenlik amaçlı köy boşaltmalarının meydana gelmesi, kentleşme olgusuna farklı bir boyut kazandırmış ve yoksulluğun daha yoğun yaşandığı yeni semtler ortaya çıkarmış, gecekonduculuğun ticarileşmesini de beraberinde getirmiştir. Gecekondu alanları kentin içine doğru kaymaya başlamış ve bu alanların değerinde artışı meydana getirmiştir. Bu çerçevede gecekondu, günümüzde barınma ihtiyacını karşılama amacının ötesinde kentte meydana gelen rant mücadelesinin bir aracı haline dönüşmüştür (Peker, vd.,: 1997: 6). Ayrıca iş bulmakta zorluk çeken kentsel yoksulların hayata tutunabilme stratejilerinin önemli bir parçası haline gelen

enformel sektörün (Şişman ve Etcı, 2017: 172) 1980 sonrasında önünü açmakla kalmamış aynı zamanda ortaya çıkan yeni kent yoksullarının daha saldırgan stratejiler izlemesini, daha açık bir ifade ile yükselmek uğruna illegal yollar denemeye hazır bir figür tipini de beraberinde getirmiştir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 127). 1990'lı yıllara gelindiğinde gecekondulaşma artık ülkenin sosyal, ekonomik ve siyasal yapısını doğrudan etkileyebilecek bir konuma gelmekle birlikte nicel ve nitel açıdan önemli bir sorun alanı haline dönüşmüştür (Özer, 2006: 466). 1990'larda yaşanan göç dalgası zorunlu bir şekilde kırsal kesimden büyük kentlerin çöküntü alanlarına gelenleri, genellikle de sahip oldukları tarımsal mülkü nakite çeviremeden göç etmek durumunda kalanları kapsamaktadır. Gelenlerin bir kısmı kentiçi yoksul mahallelere yerleşmiş, yaşam biçimi ise bir ailenin ancak hayatını devam ettirebilmesine yetecek bir göz oda kiralaması şeklinde olmuş ve evler daha fazla sayıda aileyi barındırmaya başlamıştır. Dolayısıyla 1990'lardan sonra gecekondu kiracılığında artış yaşanması, yeni göç edenlerin ev yapabilecekleri araziye erişiminde kısıtlar ortaya çıkarmış, maddi imkânsızlıklar ve hemşehricilik ilişkilerinden de yoksun kalmışlardır. Neticede destek sağlayabilecek sosyal çevrelerinin olmayışı eski göçmenlerin bu kişiler üzerinden rant sağlamasını beraberinde getirmiştir. Tüm bu sebeplerle yeni göçmenlerin yoksullukla yüzleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Kentlerde en derinden yaşanan yoksulluk bu bölgelerde gerçekleşmiştir (Adaman ve Keyder, 2006: 21-23).

Türkiye'de kentli yoksul kesim homojen olmaktan uzak bir yapıdadır. Son dönemlerde kentli yoksullar, kent içinde ayrışma potansiyeli var olan kesimi ifade etmektedir. "Nöbetleşe yoksulluk"²¹ kavramı ise söz konusu eşitsiz güç ilişkilerini temeline almakta ve kentli yoksullar içinde bir grubun başka bir grup üzerinden zenginleşmesini ve refahını artırmasını tasvir etmektedir. Bu kavram 1980 sonrasında çetrefilli şartlarında kurulmuş bir ortaklığa dayanmaktadır. Nöbetleşe yoksulluk çemberinin asıl dinamiğini arsa işgali, parselleme ve satış süreci oluşturmaktadır. Bu doğrultuda sistem bir ekmek kavgası sürecini betimlemektedir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 40-81). Gecekondu ve kentiçi yoksullaşmış bölgeler, genel bir çerçevede değerlendirildiğinde "çalışan yoksullardan" oluşmaktadır. Kayıtdışı istihdam, düzenli olmayan gelir, sosyal güvenlikten yeterince faydalanamama ve asgari ücretin yetersiz oluşu gibi sorunlar, gecekondu insanının yoksulluk içerisinde toplum dışına itilmesini beraberinde getirmiştir (Adaman ve Keyder, 2006: 23).

Kısacası, 1945'lerden başlayıp günümüze kadar artarak devam eden gecekondulaşma, kırsal alandan kente göçün en önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır. Göçle birlikte kent merkezinin çevrelerinde oluşan yeni yerleşim birimleri neredeyse başka bir kent görünümünü meydana getirmiştir. Nüfus baskısı

²¹ Nöbetleşe yoksulluk, "esas olarak kente önceden gelmiş göçmen gruplar ile kentte imtiyazlı konumda bulunan bazı grupların, kente daha sonradan gelen kesimler, diğer imtiyazlı gruplar üzerinden zenginleşmeleri, bir anlamda yoksulluklarını bu gruplara devredebilmeleri sonucunu doğuran bir ilişkiler ağıdır. Bu anlamda nöbetleşe yoksulluk, toplumun özellikle enformel kesimlerinin kendi aralarında kurdukları ve birbirlerinin üzerinden zenginleşebilmelerini sağlayan eşitsiz güç ilişkileridir" (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 156).

sonucu ortaya çıkan bu iki ayrı kent, sosyo-kültürel yapı, alt yapı ve kentleşme açısından iki farklı kentsel yapıyı ifade etmeye başlamıştır (Özer, 2006: 466).

4. Favelalar

Favelalar genel anlamda Güney Amerika'da bulunan ülkelere özgü yoksulluk mahalleleridir. Ancak Brezilya'da oldukça yaygın bir yerleşim birimi olarak nitelendirilmektedir. Büyük bir coğrafya üzerine kurulu Brezilya, 180 milyondan fazla nüfusa sahip bir ülkedir. Günümüzde Brezilya'nın ekonomik problemlerinden sonra en önemli sorunu bahsi geçen yerleşim alanları yani Favelalar'dır. Nüfusun neredeyse yarısı bu yoksulluk mahallelerinde yaşamakta, bu bölgelerde devlet hizmetleri güdük kalmaktadır. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren toplum dışına itilen favela mahalleleri; mafya ve uyuşturucu tacirleri için en elverişli yerler haline gelmiştir. Okuma yazma oranının hayli düşük olduğu bu mahalleler şiddetin, kaçakçılığın ve suçun bir merkezi haline dönüşmüştür (Bayraktar, 2006: 62-63).

Brezilya'nın en büyük şehirlerinden biri olan Rio de Janeiro'da en meşhur favelalardan biri Rocinha'dır. 1920'li yıllarda birkaç gecekondu yapılmaya başlanan süreç 1940'lı yıllarda Brezilya'da ortaya çıkan Afro-Brezilyalı göçünün neden olduğu konut krizinin bir sonucu olarak giderek artmıştır. Afro-Brezilyalılar tepelik bölgelere yerleşmeye zorlanmış ve bunun sonucunda da gecekondulaşma oranı artmaya ve ilk favelaları ortaya çıkarmaya başlamıştır (Baines, 2012: 13). 1950'li yıllarda ve 1960'lardan sonra nüfusun kalabalıklaşması neticesinde gecekondulaşma artarak devam etmiştir. Günümüzde 300.000 kişilik bir nüfusa sahip olan Rocinha, Rio'nun en kalabalık ve en büyük favelasıdır. Rocinha, kendi içinde 21 mahalleye bölünmüştür. Hemen hemen her favela gibi son derece dik ve yüksek bir tepenin etrafında kurulmuştur. Bu özellik aslında diğer favelalar için de geçerlidir. Rocinha, Gavea ve Sao Conrado isimli Rio'nun en zengin ve en prestijli iki yerleşim yeri arasında yer almaktadır (Çobanoğlu, 2016: 182)

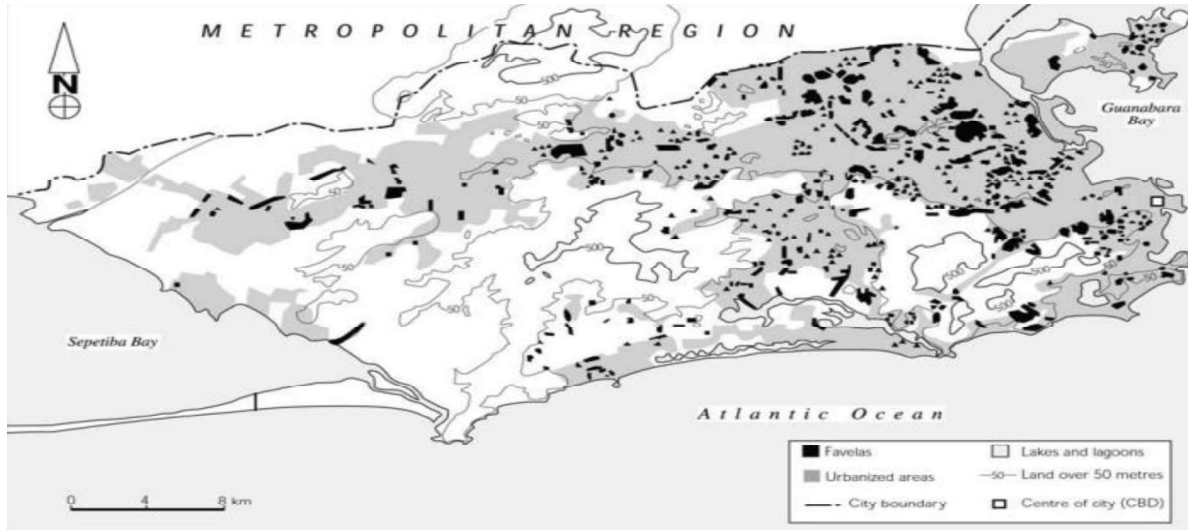
Fotoğraf 1. Rio'daki Norte bölgesindeki bir tepe favelası, Morro dos Telegrafos

Kaynak: Barke, 2002: 230

1993 yılında Brezilya'da “Düşük Gelir Yerleşimleri İçin Yönetim Kurulu” oluşturulmuştur. Bu organizasyon yukarıda bahsedildiği üzere 1990'lı yıllara kadar olan gecekondulaşma hareketinden sonra ortaya çıkan kentsel tahribatın azaltılması ve kentsel alandaki temel ihtiyaçların karşılanması üzerine çalışmalar gerçekleştirilmek amacıyla kurulmuştur. Kurulun görevleri arasında; konut altyapısı, kamu hizmetleri, ulaşım, eğitim, sağlık, kültür ve hatta eğlence konuları da yer almıştır. Daha sonra söz konusu kurul öncülüğünde, Rio kent yönetimi ve özel şirketler ortaklığında “Favela Barirro” isimli dönüşüm projesi başlatılmıştır. Yaklaşık 180 Milyon Dolarlık bir “gecekondu mahallesi” projesi olarak nitelendirilmektedir. Favela Barirro neticesinde 150'den fazla farklı topluluk Rio içerisinde yerleşme imkanı bulmuştur. Altyapı hizmetlerinin artması, hizmetlerin ilerlemesi, daha iyi bir kentsel yapı olması amacıyla atılan tüm adımlar ters etki yapmış ve toplulukların daha fazla favela zincirini oluşturmasına zemin hazırlamıştır. Bunun esas nedeni kentsel bir plansızlık değil, favelalara yönelik gerçekleşen altyapı hizmetlerinin insanlar tarafından fırsata dönüştürülmesidir. Çünkü bu proje gerçekleşene kadar o bölgeye tarihte görülmemiş bir hizmet sunumu gerçekleşmiştir (Alvarado, 2018: 4). Ancak o günden günümüze kadar olan süreçte favelalara yapılan yardım ve destekler sosyo-ekonomik yapısında çok da etkili bir değişme ortaya koyamamıştır. Favelalar hala kendini ikinci sınıf gören ve gelir düzeyi oldukça düşük kesimlerin kendine yer edindiği bölgeler olmuştur.

Şekil 1. Rio de Janeiro kentinin, tepe ve arazi haritası

Kaynak: Barke, 2002: 226

Rio kentinin tepe ve arazi dağılımını gösteren harita Iplan – Rio hava fotoğrafları tarafından dijital teknoloji yoluyla hazırlanmıştır. 1990’lı yılların son zamanlarını gösteren bu haritada yaklaşık 600 kadar favela bölgesi bulunmaktadır. Günümüzde Rio de Janeiro’nun neredeyse yarısı favelalardan oluşmaktadır. Haritadan da anlaşılacağı üzere Brezilya hükümetleri Rio de Janeiro kentinin, kentleşme politikasını favelalar üzerinden devam ettirmektedir.

Günümüzde, Rocinha gibi diğer favelalar da genel anlamda suç ve suçlunun merkezi konumundadır. Özellikle 1970’li yıllardan sonra uyuşturucu ticareti ciddi bir suç unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Bunun ana nedeni 1970’li yılların sonundan itibaren ABD ve Avrupa’ya uyuşturucu sevkiyatı gerçekleştiren uluslararası uyuşturucu kartellerinin Rio’yu ticaret noktalarından biri olarak seçmesidir (Souza, 2009: 30). Bu tarihten itibaren sevkiyat oranlarının büyümesiyle birlikte uyuşturucu mafyaları da büyümüş, suçlulara destek vererek piyasalarını canlı tutmak istemiştir. Bu anlamda, “Comando Vermelho”, “Terceiro Comando” ve “Amigos dos Amigos” isimli çeteler, favelalarda uyuşturucu ticaretinde ön plana çıkmaktadır. Favelalarda sadece uyuşturucu ticareti değil silah ve kadın ticareti de yapılmaktadır. Çoğu zaman bu bölgelerde mafyalar arası veya polislerle silahlı çatışmalar meydana gelmektedir. Bu çatışmalar esnasında bölgede oturan masum vatandaşlar bile öldürülmektedir (Melo, 2010: 9).

Favelalarda yaşayan insanların gelir seviyeleri oldukça düşüktür. Bu nedenle sadece uyuşturucu ticareti veya illegal ticaretlerin haricinde hırsızlık gibi farklı bir suç türüyle de anılmaktadırlar. Bu nedenle Rio’daki tüm binaların çevresinde güvenlik önlemleri ve kamera sistemleri bulunmaktadır. Yeni yerleşim yerleriyle iç içe olmanın neticesinde böylesi bir koruma sistemi zorunlu olarak ortaya çıkmıştır. Gelir seviyesinin düşük olması nedeniyle suça itilen favela halkı aynı zamanda

elektrik ve su gibi temel günlük ihtiyaçlarını da kaçak karşılamaktadır. Santrallerden evlerine kaçak hatlar aracılığıyla elektrik ve su sağlamaktadırlar.

Fotoğraf 2. Rocinha favelasında kaçak elektrik hattı bağlanırken

Kaynak: <https://rotayol.com/2016/02/11/rionun-diger-yuzu-favelalar-11-subat-2016/#jp-carousel-6612>

Favelalar genel olarak dar sokaklardan oluşan mahalleleri kapsamaktadır. Üst üste ve bitişik olarak inşa edilmiş yapılar sayesinde yukarıda sayılan suç unsurları

nedeniyle polis baskınlarından kurtulmaları da daha rahat olmaktadır. Bu nedenle favelalarda asayiş problemleri de üst seviyededir. Brezilya hükümetleri asayiş problemlerini çözebilmek ve favelalardaki yaşam kalitesini artırabilmek adına sosyal konutlar inşa etmiştir. Ancak buraları yaşlı nüfus haricinde kullanan kişi sayısı çok azdır.

Fotoğraf 3. Rocinha favelasında dar sokaklar ve sosyal konutlar

Kaynak:<https://rotayol.com/2016/02/11/rionun-diger-yuzu-favelalar-11-subat-2016/#jp-caroussel-6612>

Fotoğraf 4. Demir parmaklıklarla korunan konutlar

Kaynak:<https://rotayol.com/2016/02/11/rionun-diger-yuzu-favelalar-11-subat-2016/#jp-carousel-6612>

Brezilya; ünlü plajlarıyla futbolcularıyla veya meşhur Rio Karnavalı'yla daha fazla turist çekmesi gerekirken favelaların yukarıda sayılan sosyo-kültürel ve toplumsal yapısına olan meraktan dolayı turist çekmektedir. Favelalarda yaşayanlar müziği ve dansı hayatın içinde görerek gerçekçi olarak yaşamaktadır. Bu anlamda Rio Karnavalı belki de favelalardaki yaşayanların dans ve müziklerinden ortaya çıkmış bir kutlama biçimi de olabilir. Ya da bu dans ve müzik doğrudan doğruya kendilerini sözle ifade edemedikleri için bir savunma biçimi ya da kendini ifade etme tarzı olması da mümkündür (Çobanoğlu, 2016: 184).

Brezilya hükümeti ve Rio de Janeiro yerel hükümeti tüm bu sosyo-ekonomik problemler karşısında elbette kayıtsız değildir ve çoğu şeyin farkında görünmektedir. Bu nedenle favelada yaşayan vatandaşların medeni bir biçimde hayat sürmeleri amacıyla son yıllarda özel kaynaklar ayırmaktadır. Özellikle 2015 yılında Rocinha bölgesi için “*Programa de Aceleração do Crescimento*” (PAC) isimli kurum tarafından kaynak ayrılmıştır. 65 Milyon Euro'luk bu kaynak özellikle sosyal yaşamı destekleyici tüm faaliyetler haricinde altyapılar için de kullanılmak üzere bu bölgelere tahsis edilmiştir. Ancak Brezilya hükümeti bu yardımları sadece vatandaş refahı için değil aynı zamanda son yıllarda ünlü “favela turizmi” için de gerçekleştirmektedir. Bu sayede ülkeye yüksek tutarlarda döviz girişi olmaktadır (Çobanoğlu, 2016: 184-185).

Sonuç

Türkiye’de ve dünyada kentsel alanlardaki konut sorunu ve düşük gelir gruplarının yaşadıkları bölgeler, ülkelerin ekonomik koşullarındaki değişimle birlikte farklılık göstermiştir. Kentlerdeki ekonomik koşulların iyileşmesi hızlı bir kentleşme süreci yaşatırken göç baskısını da beraberinde getirmiştir. Hemen hemen tüm ülkelerde istihdam ve para kazanma talepleriyle kentlere gelen insanlar gelir dağılımında dengesizliklere sebep olmuştur. Bu dengesizlikler genel anlamda ekonomik olarak alt-orta ve üst olarak adlandırılan sınıfları ortaya çıkarsa da bununla birlikte sosyal ayrışmayı da içermektedir.

Kentlere gelen insanlar konut ihtiyaçlarını istihdam olanaklarına yakın yerlerde çözmeye çalışmıştır. Kırsaldan gelen insanların sayısı arttıkça söz konusu bölgeler sürekli olarak genişlemiştir. Ancak bu genişleme genel olarak kamu arazileri üzerinde bireysel ve izinsiz tasarruflar neticesinde ortaya çıkmıştır. Kaçak yollarla yapılan bu yapılara bazı devletler konut politikalarında yaşadıkları problemler neticesinde göz yummak durumunda kalmıştır.

Dünyada 1950’li yıllardan itibaren başlayan kentlere göç dalgası, bahsi geçen konut arzının yetersiz ve pahalı olması nedeniyle Türkiye’de “gecekonduları”, Brezilya’da “Favelaları” ortaya çıkarmıştır. O dönem konut politikalarının Türkiye’de sağlıklı bir şekilde yürütülememesinden dolayı hükümetler gecekonduyu bir çözüm mekanizması olarak görmüşler ve bu yoksulluk alanlarının ortaya çıkmasına izin vermişlerdir. Türkiye’nin sanayileşmesi döneminde rahatlıkla yapılan gecekondu zamanla mahallelere ve daha da büyüyerek semtlere dönüşmüştür. Genel anlamda buralara yerleşen insanlar hemşehricilik bilincine bağlı kalarak yerleşim alanları tercihlerini belirlemiştir. Bu şekilde genişleyen gecekondu mahalleleri başlangıçta istihdam olanaklarına yakın yerlerde kurulduğu için zamanla şehrin merkezinde kalmıştır. Kentlerin merkezinde kalan gecekondu hem kentsel estetik hem de sosyal ayrışma yönünden zarar vermesinden dolayı 2000’li yıllardan sonra kentsel dönüşüm çalışmalarına ağırlık verilmiştir.

Brezilya’daki favelalar da Türkiye gibi 1940’lı yıllardan sonra ortaya çıkan yoksulluk yuvalarıdır. Gecekondu mahallelerine benzer bir yapılanmayla kurulan favela mahalleleri, kurulup genişlemesinden sonra ülke için oldukça fazla tehdit unsuru içeren bir kentsel mekana dönüşmüştür. Ancak bilinmesi gereken en önemli ayrım, Türkiye’deki gecekondu alanlarının suç unsurunun gizlendiği bölgeler değil kırdan kente çalışmak için gelen insanların konut sorununa çözüm olarak ortaya çıktığıdır. Favelalar ise kuruluş aşamasında gecekonduyla benzerlik içerse de belirli etnisiteye bağlı suç unsurunun absorbe edildiği mekansal yapılar olarak bilinmektedir. Uyuşturucu ve silah ticareti, kaçakçılık, hırsızlık gibi suçların merkezi haline gelmiştir. Brezilya hükümetleri bununla mücadele etse de günümüzde önceliği favelaların alt yapı hizmetlerine vermektedir. Özellikle Rio’da bulunan Rocinha favelası yurt içi ve yurt dışı turistlerin ilgisini çekmektedir. Bundan dolayı “favela turizmi” canlanmış ironik bir biçimde ülkeye getiri sağlamıştır. Türkiye’de bulunan

gecekondu gibi şehrin merkezinde kalan favelalar kentsel dönüşümden daha çok hizmet olanaklarının artırılması yolu ile geliştirilmek istenmektedir.

Kaynakça

- Adaman, F. & Keyder, Ç. (2006). Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu Ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma. https://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf. Erişim Tarihi: 15.08.2021.
- Alvarado, C. Favela Life: Rio's city within a city. Stockton University, https://brasilexperience.weebly.com/uploads/3/9/0/2/39029957/favela_life.pdf, Erişim Tarihi: 02.07.2018
- Alver, K. (2007). Steril Hayatlar Kentte Mekansal Ayrışma ve Güvenlikli Siteler. Ankara: Hece Yayınları.
- Baines, R. M.(2012).Samba and the Afro-Brazilian Favela Communities. Dunedin, University of Otago, Yeni Zelanda, (Basılmamış MS tezi).
- Barke, M. (2002). The Favelas of Rio de Janeiro: A temporal and spatial Analysis. *Geojournal*, 56, 225-240
- Bayraktar, E. (2006). Gecekondu ve Kentsel Yenileme. Ankara: Ekonomik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Bayraktutan, Y. & Akbulut, F. & Özbilgin, M. (2016). Mekansal Ayrışma: İktisadi Dinamikleri ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*.
- Beşirli, H. v.d. (2016). Sosyal Konut Uygulamaları ve Yoksulluğun Yönetimi Üzerine Ampirik Bir Çalışma. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çobanoğlu, Ö.(2016). Göçmen Folkloru Bağlamında Brezilya Favelalarıyla Türkiye Gecekondu Mahallelerinin Karşılaştırılması. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 180-196.
- Gökçe, B. (1971). Gecekondu Gençliği. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Işık, O. & Pınarcıoğlu, M. M. (2001). Nöbetleşe Yoksulluk: Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği. İletişim Yayınları, İstanbul.
- İçli, G. (2013). Kentsel Yapılı Çevrenin Üretimi ve Yeni Mekansal Dinamikler – Kentsel Dönüşüm Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1).
- İsbir, E. G. (1991). Şehirleşme ve Meseleleri Çevre, Mesken, Yönetim. Ankara: Baran Ofset.
- Keleş, R. (2004). Kentleşme Politikası. Ankara: İmge Kitabevi.

- Kıray, M. (1972). “Gecekondu” Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Toprakdan Kopma ve Kentle Bütünleşememe. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27(3), 561-573.
- Marmasan, D. (2014). Bir Mekansal Ayırışma Modeli Olarak Modern Gettolaşma: Televizyon Reklamları Üzerine Bir İnceleme. *Global Media Journal: TR Edition*, 5 (9).
- Melo, M.T. N. (2010). *Public Policy for the Favelas in Rio de Janeiro: the Problem Framing*. The Haue, The Nedherlands.
- Peker, M. & Önen, E. & Balkız, B.(1997). *Göç, Kentleşme Sorunları ve Yerel Siyaset, Yeni Eğilimler, Yeni Yaklaşımlar*. İzmir: Saray Kitabevleri.
- Seydioğulları, H. S. (2016). Yeni Yasal Düzenlemelerle Kentsel Dönüşüm. *Planlama Dergisi*, 26(1), 51-64
- Souza, M. L.(2009) *Social Movements in the Face of Criminal Power -The Sociopolitical Fragmentation of Space and “Micro-level Warlords” as Challenges for Emancipative Urban Struggles*. *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action* 13(1), 26-52.
- Şişman, Y. & Etcı, H. (2017). Sosyal Politika Açısından Enformel Sektörün Bir Yansıması: Sokakta Çalışan Çocuklar. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 3(12). 172-191.
- Töre, E. & Çağlayan, Ö. (2018). Çöküntü Alanlarında Dayanışma Kültürü Arayışı Kolombiya Medellin Örneği ve İstanbul İçin Çıkarsamalar. *Mimarist Dergisi*, 18 (61).
- Zencirkıran, M. (ed.) *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. Ankara: Nova Yayınları. Doğan Bıçkılı, *Kentsel Yeniden Yapılanma Çerçevesinde Mekansal Yarılma, Kentsel Yoksulluk ve Türkiye*, 479-498.
- Zencirkıran, M. (ed.) *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. Ankara: Nova Yayınları. İnan Özer, *Türkiye’de Kent, Kentleşme ve Kentsel Değişme*, 443-477.